

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Psühholoogia instituut

Haldja Tooming

Subjektiiivse oleviku (*nüüd / praegu*) kestuse ja piiride kogemine

Uurimistöö

Juhendaja: Aavo Luuk

Läbiv pealkiri: *Nüüd / praegu* kogemine episoodina

Tartu 2022

Subjektiivse oleviku (*nüüd / praegu*) kestuse ja piiride kogemine

Kokkuvõte

Oleviku ning subjektiivse oleviku piiride ning selle kogemise võimalikkuse üle on arutletud ning vaieldud aastakümneid. Subjektiivsel olevikul on erinevaid konkureerivaid teooriaid palju, mis käsitlevad tihti subjektiivset olevikku erinevatest külgedest vaadatuna. Antud uurimusega sooviti teada saada, kuidas inimesed ise tõendavad subjektiivse oleviku ehk olevikuepisoodi olemasolu, kestust ning selle alguse ning lõpu pidepunkte. Uurimuse tulemused põhinevad eksperimendil, kus katseisikud pidid kahe konteksti (dialoogi) järel vastama küsimustele oleviku kogemise kohta oma sõnadega. Uurimusest välja koorunud põhiline tulemus on see, et inimesed tõepoolest kogevad olevikku ehk *nüüd / praegu*-t arvestatava kestusega episoodina, mis on oluliselt seotud käsiloleva konteksti ja situatsiooniga. Antud katse põhjal ei saa panna kogetud olevikule ajalise kestuse piiriga, vaid oluline ongi just käsiloleva situatsiooni ning oleviku teadvustamine ühise episoodina.

Märksõnad: subjektiivne olevik, olevikuepisood

Experiencing the duration and limits of the subjective present (*now / present*)

Abstract

The boundaries of the present and the subjective present and the possibility of experiencing it have been discussed and debated for decades. The subjective present has many different competing theories, often concerning the subjective present from different angles. With this study, it was attempted to find out how people prove the existence or duration of the subjective present or „now“ and the points for its beginning and end. The results of the study are based on an experiment in which the subjects had to answer questions about the experience of the present in their own words after two contexts (dialogues). The main result emerging from the study is that people do experience the present, or now as an episode of considerable duration related to the current context and situation. On the basis of this experiment, it is not possible to set a time limit for the experienced present, but it is important to focus on the current situation as an episode of the present.

Keywords: subjective present, present episode

Sissejuhatus

Aja teema on nii psühholoogilistes, füüsikalistes kui ka filosoofilistes käsitlustes olnud üks olulisi uurimisobjekte, oleviku käsitlus neis valdkondades on üles kergitanud vastakaid veendumusi, teooriaid ja uurimistulemusi. Kuigi füüsikalise maailmapildi järgi kestab olevik ehk *nüüd/praegu* vaid imelühikesel mööduval hetkel, on avaldatud oleviku ja aja teemadel ka muid teooriaid, mis käsitlevad aja subjektiivset tajumist. Antud uurimistöo käsitleb subjektiivset oleviku kogemise kestuse, eelkõige just olevikuepisoodi alguse ja lõpu pidepunktide tajumist ja kirjeldamist. Uurimuse eesmärk on välja selgitada, kas ja kuidas tajuvad inimesed oleviku ehk *nüüd / praegu* kestust, selle alguse ja lõpu pidepunkte, ning täiendavalt selgitada, kas ülesande raskusastme, vanuse või soo lõikes on tulemustes arvestatavaid erinevusi. Antud uurimistöo on oluline, kuna annab ülevaate tavapopulatsiooni esindajatel subjektiivse oleviku (nn olevikuepisoodi) pidepunktide ja nende kaudu oleviku kestuse tajumise ja kirjeldamise eripäradest.

Üheks levinumaks subjektiivse aja tajumise näiteks on voelamus (*flow experience*). Voelamuseks nimetatakse tunnet, kui olles millessegi sügavalt keskendunud võib tunduda, et olevik venib äärmiselt pikaks ning kellaajaline ajataju muutub tunnetuslikuks ajatajuks, mis tuleneb käesoleva tegevuse struktuurist (Csikszentmihalyi, 2014: 216). See on intensiivne ja suurt tähelepanu nõudev tegevuses osalemine, mille käigus võib ununeda kõik peale tegevuse enda (eneseteadvus kaob, ajatunnetus moondub, kontrollitunne pigem suureneb) (Csikszentmihalyi, 2014: 230-231).

Oleviku kestuse teemad on olnud kaua aega arutelu objektideks. Näiteks Vana-Kreeka subjektiivse aja kontseptsioon *kairos* seletub kui mööduv moment, mille kestel midagi toimub ja mille oluliseks näitajaks on inimese teadlikkus sellest hetkest ja ajast (Stern, 2004: 7). Sellest võib järeldada, et niinimetatud subjektiivne olevik või tajutud olevik ei ole mitte uudne käsitlus, vaid selle aluseid võib leida juba palju kaugemalt minevikust.

Subjektiivse oleviku teooriaid on mitmeid ja need kõik erinevad üksteisest kindlate aspektide poolest. Calabresi on kirjeldanud, et lisaks füüsikalisele oleviku mõistele võib tunda olevikus ära ka laiemaid üksusi, mis on moodustunud ja seotud füüsikalise range olevikuhetke ümber ning mida saaks pidada kokku üheks voelamuseks (Calabresi, 1930 viidatud Abertazzi, 2011). James ei suhtunud aja liigitamisesse (minevik, olevik, tulevik) hästi, kuna tema arvates saab aega mõista ainult kui kestvate konstanti, sest kui proovida tabada füüsikalise aja olevikumomenti, on selle

tajumine võimatu ja selle piirid hägustunud (James, 1920/2007 viidatud McMullen, 2018). Jamesi teorial põhinev eriline, nn petlik olevik (*specious present*) kestab ühe tegevuse või konteksti vältel ning lühikest aega, kuid seda peab saama kirjeldada kestva kogemusena ajas (Benovsky, 2013). Ka teised uurijad on põhjendanud subjektiivse oleviku tõenduspõhisuse võimalikkust. Pockett (2003) toob välja kolm tõenduspõhist asjaolu, mille alusel saab järeldada, et „nüüd“ hetk võib kesta alates 10 ms kuni isegi mõnel juhul tundideni: (a) aistingute objektiivne kestus erinevates sensorsetes modaalsustes; (b) aistingute teadvusesse jõudmiseks kuluv aeg; (c) varieeruvus subjektiivse aja (oleviku) möödumise tajumises. Power (2012) toob välja, et Jamesi petlik olevik tuleb esile just muutuste hetkel, sest muutusel peab objektiivse oleviku punktist erinevalt alati olema mingi kestus.

Samuti kõlapinda leidnud niinimetatud 3-sekundilise subjektiivse oleviku teooria kohaselt võtab närviühikutest tuleneva informatsiooni töötlemine ajus aega umbes kolm sekundit, mis viitab sellele, et teabe töötlemine on ajus ajaliselt segmenteeritud, luues niinimetatud subjektiivse oleviku järjestatud samme (Bao jt, 2015).

Kuigi subjektiivse oleviku kohta on tehtud mitmeid teadustöid, on subjektiivse oleviku teooriaid ka kritiseeritud. Näiteks on arutletud selle üle, et kui subjektiivset olevikku arvestada näiteks võistlustel, kus võistluse tulemus sõltub ajast, siis subjektiivne olevik võib kohalolijate jaoks olla erineva alguse, lõpu ja pikkusega ning seetõttu ei saaks ka tulemusi subjektiivse aja järgi kirja panna (Plumer, 1985). Plumeri meelest ei tohiks seetõttu oleviku mõistet proovida muuta, vaid see peaks jääma objektiivselt hetkeks nagu ta füüsilises maailmapildis on (Plumer, 1985). White (2017) leiab, et kolme sekundi „subjektiivse oleviku“ idee on vale, kuna ühe kogetud hetke asemel on mitu kvalitatiivselt erinevat esitust toimuvale, millest igaühel on erinevad integratsiooni ajaskaalad ning millest igaüks integreeritakse üldiseks esituseks.

Edmund Husserli (1964) fenomenoloogias tähendab reduktsioon seda, kui „mõtiskleja“ jõuab tagasi oma teadvuses oleva küsimuse alge juurde (Husserl, 1964 viidatud Laughlin ja Throop, 2008). Sensorset ajataju saab käsitleda Husserli reduktsiooni järgi siis, kui „mõtiskleja“ saab täielikult teadlikuks tajutavast ajajärgust selle tekke ja möödumise jooksul ning jõuab sel viisil tegeliku käsiloleva „nüüd“ hetkeni (Laughlin ja Throop, 2008). Husserli välja toodud taju, mis koosneb vahetu mineviku tajuistungest, oleviku voogesitusest ja ennustatavast lähitulevikust, sobib hästi Jamesi eelpool nimetatud petliku oleviku käsitlusega (Laughlin ja Throop, 2008).

Antud uurimistöö proovib leida vastust oleviku subjektiivse tajumise kestuse markerite kohta, võttes arvesse psühholoogilist ja filosoofilist subjektiivse oleviku käsitlemist, mitte füüsilist hetkega mööduvat oleviku definitsiooni. Uuringu eesmärgiks on leida tõendeid olevikuepisoodi kogemise kestuse ning selle markerite ehk episoodi alguse ja lõpu pidepunktide kirjeldamise võimalikkuse kohta.

Uurimisküsimus:

Kas olevikku ehk *nüüd / praegu* kogetakse varieeruva kestusega episoodidena, mille kestus („pikkus“) seostub käsiloleva tegevuse struktuuriga?

Eesmärgid:

1. Koguda tõendeid *nüüd / praegu* episoodidena, mitte momendina kogemise kohta.
2. Koguda tõendeid *nüüd / praegu* kogemise kestuse seotuse kohta käesoleva tegevuse struktuuriga.

Hüpoteesid:

1. Vastajad väidavad, et nad kogevad *nüüd / praegu* kestust sõltuvalt kontekstist erineva pikkusega ajalõigu, mitte hetkelise momendina.
2. Vastajad seostavad oma *nüüd / praegu* kestuse kogemise käsiloleva tegevuse struktuuriga.

Meetod

Valim

Katsest võttis osa 50 katseisikut, kes olid valitud niinimetatud *lumepallivalimi* põhimõttel. Tänu sellele saadi katseesse erinevast soost, erineva vanuse ning elualaliselt varieeruva taustaga inimesi. Noorima vastaja vanus oli 17 ja vanima vastaja vanus 54 (aritmeetiline keskmine 27,2 aastat; *Me*: 22; *Mo*: 21). Mehi osales katstes 24 ja naisi 26. Meestest ja naistest noorimad katseisikud olid vastavalt 17 ja 18 aasta vanuses ja vanimad olid kummagi soo lõikes 54-aastased. Meeste keskmine vanus antud katstes oli 27,79 aastat (*Me*: 22; *Mo*: 22), ning naiste keskmine vanus antud katstes oli 26,65 aastat (*Me*: 21; *Mo*: 21). Kõikide katseisikutega viidi katse läbi videokõne vahendusel (katseisikud said valida, kas soovivad viia katse läbi Skype või Zoomi vahendusel).

Katse protsess

Katse viidi läbi struktureeritud intervjuu ning osalusvaatlusena. Katse kaks erinevat tingimust ehk konteksti (eksperimentaatori algatatud lühem dialoog sõnade „hetk“ ja „moment“ kui sünonüümide kohta ning pikem dialoog sõnade „hetk“ ja „episood“ võrdlemise üle) läbiti katseisikutega ühe katse sessiooni ajal Skype või Zoomi teel. Pooled katseisikud alustasid esimese kontekstiga (lühikese dialoogiga) ja pooled teise kontekstiga (pikema dialoogiga), et katses ei tekiks ülekandefekte. Katseisikutel paluti arutleda kõigepealt ühe konteksti üle ja siis teise konteksti üle. Dialoogid alustati eksperimentaatori poolt küsimustega: „Kuidas Te kirjeldaksite enda jaoks sõnu „hetk“ ja „moment“ üksteise suhtes?“, ning „Kuidas Te kirjeldaksite enda jaoks sõnu „hetk“ ja „episood“ üksteise suhtes?“. Dialoogid kestsid olenevalt katseisikust seni, kuni nad olid oma suulise vastuse ammendavalt öelnud ja eksperimentaator oli öelnud sõna „aitäh“. Kui katseisik ei osanud kohe küsimusele vastata, sõnastas eksperimentaator küsimuse ümber või küsis abistavaid küsimusi, näiteks: „Mida tähendab „hetk“?“ või „Kuidas Te määratleksite sõna „episood“?“. Kummagi konteksti järel paluti katsealustel vastata paarile küsimusele konteksti kohta kirjalikult. Küsimused olid katseisikutele saadetud koos katse instruksiooniga 15 minutit enne katse algust. Katseseansi jooksul pani eksperimentaator vastajale märkamatuks käima stopperi, et mõõta mõnesekundilise täpsusega dialoogiga täidetud episoodi tegelikku, füüsilist kestust. Stopper käivitati, kui eksperimentaator lausus dialoogi alustamiseks sõnad „alustame nüüd“, ja stopper seisati, kui eksperimentaator lausus sõna „aitäh“.

Katseprotokolli küsimuste sõnastus (samadele küsimustele pidi vastama pärast kumbagi dialoogi):

1. Palun kirjeldage lühidalt, millal / millega algas Teie jaoks *nüüd / praegu*?
2. Palun kirjeldage lühidalt, millal / millega lõppes Teie jaoks *nüüd / praegu*?

Katse lõpus pidid katseisikud saatma meili teel katseprotokolli nende enda kirja pandud lühikirjeldustega kontekstide episoodide alguse ja lõpu pidepunktide kohta videovestluse jooksul. Katse käigus loodud kontekstide ning nende kohta esitatavate küsimuste asjakohasuse ning valiidsuse kontroll uurimiseesmärkide suhtes viidi läbi ka pilootuuringus.

Vastamise kontekst

Iga katsealusega töötati läbi kaks konteksti. Üks kontekst oli katsealustega eeldatavalt lühike arutelu sõnade *hetk* ja *moment* kui sünonüümide üle, teine kontekst oli katsealustega eeldatavalt

veidi pikem ja tegevuse keerukama struktuuriga arutelu sõnade *hetk* ja *episood* kui erineva tähendusega sõnade üle. Katsealused jagati kontekstide esitamise järjekorra alusel juhuslikult kaheks nii, et pooled alustasid katset lühikese sünonüümide aruteluga ja teised pikema aruteluga erineva tähendusega ajaga seotud sõnade üle. Mõlemad arutelud olid kavandatud hästi struktureeritud intervjuudena, et tagada võimalikult sarnaseid kontekste kõigi katseisikute jaoks. Kahe, eeldatavalt erineva kestusega kontekstide kasutamise eesmärk oli eelkõige kavandatud uurimuse reliaabluse tõstmiseks. Selle kontrollimiseks mõõdetigi dialoogide objektiivset kestust ajas, et veenduda, et dialoogid erinesid raskusastmelt ning kestuselt.

Andmeanalüüs

Kvantitatiivset andmeanalüüsi tehes kasutati JASPi programmis multinomiaalset testi sageduste hindamiseks ning jälgiti hii-ruutu (χ^2) erinevate andmepaaride vahel. Kvalitatiivsed andmed kodeeriti erinevatesse kategooriatesse, mis loodi katsetest saadud vastuste eksperimentaatoripoolse kategoriseerimise põhjal. Kvalitatiivse analüüsi läbiviimiseks uuriti katseisikute kirjalikke vastuseid *nüüd / praegu* piiride kogemise kohta. Vastustes esinenud katseisikute seletuste ja põhjenduste näited on välja toodud kvalitatiivse analüüsi alateemas.

Tulemused

Kvantitatiivse analüüsi tulemused

Antud töö raames tehtud uuringu üheks eesmärgiks oli leida tõendeid selle kohta, et inimesed kogevad olevikku ehk *nüüd / praegu*-t erineva pikkusega episoodidena, mitte momentidena. Analüüsist selgus, et katseisikutega tehtud eksperimendis järjekorras esimese konteksti raames oskas 45 katseisikut 50-st oma sõnadega määratleda *nüüd / praegu* alguse ($\chi^2 = 32.000$; $p < 0.001$). Katseisikuile sama *nüüd / praegu* lõpupidepunkte määratlesid vastamise hetkel 30 katseisikut ($\chi^2 = 2$; $p = 0.157$). Katseisikutele järjekorras teise *nüüd / praegu* alguse pidepunkte oskas katseisikutest määratleda 47 katseisikut ($\chi^2 = 38.720$; $p < 0.001$) ning sama konteksti sees määratles *nüüd / praegu* lõpupidepunkte 38 katseisikut ($\chi^2 = 13.520$; $p < 0.001$). Tabel 1 illustreerib nii esimese kui teise *nüüd / praegu* alguse- ja lõpu pidepunktide kogemise sagedusi.

Tabel 1. *Nüüd / praegu* alguse ja lõpu kogemise sagedustabel.

Kategooria	Vaatlus
I nüüd / praegu algus olemas	45
I nüüd / praegu algus puudub	5
I nüüd / praegu lõpp olemas	30
I nüüd / praegu lõpp puudub	20
II nüüd / praegu algus olemas	47
II nüüd / praegu algus puudub	3
II nüüd / praegu lõpp olemas	38
II nüüd / praegu lõpp puudub	12

Uurimuse teiseks eesmärgiks oli leida tõendeid selle kohta, kas juhtudel, kui katseisikud kogesid *nüüd / praegu*-t olevikuepisoodina, algas ja lõppes nende jaoks episood käsiloleva tegevuse jooksul ehk kas olevikumääratlus seostub inimeste jaoks tegevuse ja kontekstiga, milles nad parajasti viibivad. Antud tulemuste leidmiseks jätsin analüüsist välja tulemused, mis ei väitnud *nüüd / praegu* algust või lõppu. Katse struktuuri seisukohast esimese *nüüd / praegu* alguse pidepunktid olid katse struktuuriga seotud 37 juhul 45-st ($\chi^2 = 18.689$; $p < 0.001$). Sama konteksti raames uuritud *nüüd / praegu* lõpu pidepunktid olid katse struktuuriga seotud 29 korral 30-st ($\chi^2 = 26.133$; $p < 0.001$). Järjekorras teise *nüüd / praegu* alguse pidepunktid olid seotud katse struktuuriga 43 juhul 47-st ($\chi^2 = 32.362$; $p < 0.001$) ning sama *nüüd / praegu* lõpupidepunktid olid seotud katse struktuuriga 37 juhul 38-st ($\chi^2 = 34.105$; $p < 0.001$). Tabel 2 illustreerib mõlema *nüüd / praegu* kogemise sagedusi katsekonteksti raamide kategooria ja katsekonteksti raamidest väljas oleva kategooria vahel.

Tabel 2. *Nüüd / praegu* alguse ja lõpu katsekontekstis kogemise sagedustabel.

Kategooria	Vaatlus
I nüüd / praegu algus katsest väljas	8
I nüüd / praegu algus katses	37
I nüüd / praegu lõpp katsest väljas	1
I nüüd / praegu lõpp katses	29
II nüüd / praegu algus katsest väljas	4
II nüüd / praegu algus katses	43
II nüüd / praegu lõpp katsest väljas	1
II nüüd / praegu lõpp katses	37

Katse reliaabluse huvides alustasid pooled katseisikud ühe ja pooled katseisikud teise konteksti üle arutlemisega. Lühema dialoogi keskmine objektiivne kestus oli 72 sekundit ning pikema dialoogi kestus 87 sekundit. Tehti ka nende gruppide võrdluses sageduste analüüs. Lühema dialoogiga alustajate grupis oli $\chi^2 = 60.320$, $df = 23$ ja $p < 0.001$. Pikema dialoogiga alustajate grupis oli $\chi^2 = 47.360$, $df = 23$ ja $p = 0.002$. Tabelis 3 on välja toodud kõikide vastusekategoriate lõikes *nüüd / praegu* alguse ja lõpu kogemise sagedused gruppide võrdluses.

Tabel 3. *Nüüd / praegu* alguse ja lõpu kategooriate sagedustabel katsekontekstide järjekorra lõikes.

Kategooria	Järjekord 1-2	Järjekord 2-1
I nüüd / praegu algus ammu enne	0	1
I nüüd / praegu algus samal päeval	2	5
I nüüd / praegu algus videokõnega	7	7
I nüüd / praegu algus dialoogiga	9	4
I nüüd / praegu algus küsimuse lugemisega	1	4
I nüüd / praegu algus vastuse kirjutamisega	2	3
I nüüd / praegu algus puudub	4	1
I nüüd / praegu lõpp dialoogiga	8	2
I nüüd / praegu lõpp vastuse kirjutamisega	3	9
I nüüd / praegu lõpp kõne lõpuga	3	4
I nüüd / praegu lõpp samal päeval	1	0
I nüüd / praegu lõpp puudub	10	10
II nüüd / praegu algus ammu enne	0	1
II nüüd / praegu algus samal päeval	2	1
II nüüd / praegu algus videokõnega	5	5
II nüüd / praegu algus dialoogiga	11	8
II nüüd / praegu algus küsimuse lugemisega	0	5
II nüüd / praegu algus vastuse kirjutamisega	5	4
II nüüd / praegu algus puudub	2	1
II nüüd / praegu lõpp dialoogiga	6	5
II nüüd / praegu lõpp vastuse kirjutamisega	8	8
II nüüd / praegu lõpp kõne lõpuga	5	5
II nüüd / praegu lõpp samal päeval	1	0
II nüüd / praegu lõpp puudub	5	7

Andmeid analüüsidest tulid välja ka mõned soolised erinevused katseisikute vastustes. Üldiselt olid meeste ja naiste vanused *nüüd / praegu* episoodina esinemise kohta sarnased ($\chi^2 = 1,108$; $df = 8$; $p = 0,997$), kuid meeste hulgas oli rohkem neid, kes ei kogunud *nüüd / praegu*-t episoodina ehk ei

osanud määratleda *nüüd / praegu* algust või lõppu. Näiteks esimese *nüüd / praegu* alguse kogemise kohta vastas 5 katseisikut, et nende jaoks ei ole *nüüd / praegu* alanud ning kõik need 5 olid meessoost. Ka esimese *nüüd / praegu* lõpu kohta oli protsentuaalselt rohkem meeste hulgas neid, kes ei osanud seda määratleda. Samuti olid ka kõik katseisikud, kes teist *nüüd / praegu* algust ei määratlenud, mehed. Sugudevahelistest erinevustest võib välja tuua ka lisamärkuse, et teise ehk viimase konteksti järel küsitud *nüüd / praegu* lõpu vastustest tuli välja erisus, et mehed vastasid ülekaalus *nüüd / praegu* lõpuks küsimustikku vastuse kirjutamise lõpu ning naised seevastu vastasid selleks ülekaalukalt videokõne lõppu. Tabelis 4 on välja toodud meeste ja naiste vastuste sagedused *nüüd / praegu* alguse ja lõpu kategooriate lõikes.

Tabel 4. *Nüüd / praegu* alguse ja lõpu kategooriate sagedustabel sugude lõikes.

Kategooria	mehed	naised
I nüüd / praegu algus videokõnega	7	7
I nüüd / praegu algus katse sisuga	10	13
I nüüd / praegu lõpp katsega	13	16
I nüüd / praegu lõpp puudub	11	9
II nüüd / praegu algus videokõnega v vestlusega	13	16
II nüüd / praegu algus vastuse lugemise v kirjutamisega	7	7
II nüüd / praegu lõpp dialoogiga	6	5
II nüüd / praegu lõpp vastuse kirjutamisega v kõne lõpuga	12	14
II nüüd / praegu lõpp puudub	6	6

Viidi läbi sageduste esinemise analüüsi *nüüd / praegu* alguse ja lõpu pidepunktide kohta ka kahte vanusegruppi võrreldes, et leida, kas ka vanuse kasvades tekib iseäralikke tulemusi oleviku määratlemisel. Vanusevahemikud, mille sees andmeid võrreldi, olid 17-26 aastat ja 27-54 aastat. Leiti, et vanus ei mõjutanud katseisikutel üheski kategoorias märgatavalt *nüüd / praegu* kogemist ($\chi^2 = 2,628$; $df = 8$; $p = 0,955$). Tabel 5 illustreerib vastuste sagedusi kahe vanusevahemiku lõikes kategooriate alusel.

Tabel 5. *Nüüd / praegu* alguse ja lõpu kategooriate sagedustabel vanusevahemike lõikes.

Kategooria	vanus (17-26)	vanus (27-54)
I nüüd / praegu algus videokõnega	8	6
I nüüd / praegu algus katse jooksul	15	8
I nüüd / praegu lõpp katse jooksul	16	6
I nüüd / praegu lõpp puudub	12	8
II nüüd / praegu algus videokõnega	5	5
II nüüd / praegu algus dialoogiga	13	6
II nüüd / praegu algus katseisiku kirjaliku vastusega	9	5
II nüüd / praegu lõpp dialoogiga	6	5
II nüüd / praegu lõpp vastuse kirjutamisega	10	6

Kvalitatiivse analüüsi tulemused

Nüüd / praegu alguse kogemine

Enamik *nüüd / praegu* kogemise alguse vastuseid antud katses olid sellised, kus katseisik tunnetas olevikuepisoodi alguseks kas 1) videovestluse ehk katse füüsilist algust või 2) dialoogi ehk katsekonteksti algust või siis 3) vastuse kirjutamise algust. Toome ka vastavalt igast toodud levinud kategooriast ühe näite. Videovestluse ehk katse alguses kogetud *nüüd / praegu* näide on: „Sellest hetkest, kui teadvustasin, et viibin dialoogis/olukorras just nüüd ja praegu, zoomi sisenedes ja vestlust alustades.“ Dialoogi ehk katsekontekstiga oleviku alguse näide on: „Algas küsimuse küsimisega.“ Kirjaliku vastuse kirjutamisega alanud olevikuepisoodi näide on: „Praegu algas seda teksti kirjutades.“

Mõned huvitavad oleviku ehk *nüüd / praegu* käsitlused tulid välja algandmete lugemisest. Mitme katseisiku toorvastused *nüüd / praegu* alguse kohta käsitlesid oleviku või hetke teadvustamise ideed. Näiteks: „Minu jaoks algas „nüüd“ hetkega, kui ma endale teadvustasin, et jälgimise all on mingi teatud hetk.“ või „Sellest hetkest, kui teadvustasin, et viibin dialoogis/olukorras just nüüd ja praegu, zoomi sisenedes ja vestlust alustades“. Mõlemad näited kirjeldavad oleviku algust selle teadvustamise põhjal. Toome välja veel ühe katseisiku vastuse *nüüd / praegu* alguse kohta: „Olevikuepisood algas sellel hetkel, kui teadvustasin miskit, mis on praegusel hetkel oluline või alustasin uue tegevusega. Uus tegevus lisandus teistele pooleliolevatele, mida defineerin samuti olevikuna isegi, kui sündmus on kuid juba alal olnud.“ Lisaks oleviku teadvustamise ideele võiks tuua välja ka selle, et antud katseisik tunneb, et samal ajahetkel saab olla tema jaoks ka nii-öelda

„mitu olevikku“ samal ajal, mis võivad küll kestuselt minna üksteise sisse, kuid on sisu poolest keskendunud erinevatele tegevustele, probleemidele või perioodidele elus. Mainimist väärrib teadvustamise teemal veel ühe katseisiku vastus oleviku alguse määratlemise küsimuses: *„see algab iga kord uuesti, olles enamast lühike ajavahemik, ja sageli on seotud hingamise algusega ja uue meeleorganitega vastuvõetud aistingu vastuvõtmisega. Aga see on suhteline-subjektiivne ja sõltub oluliselt teadlikkuse tasemest oleviku suhtes – olles meeles mingist probleemist-reaktiivsest vastusest elusündmusele haaratud, võib hetke algust olla väga raske tähele panna. Kuna dialoogis keskendus aju olevikuhetke teadlikkusele (mõiste hetk väga tihedalt intervjuueritava jaoks sellega seotud), siis meel oli olevikus – olevikuhetkes, teadvustades eri hetkede algust aistingute-tunnete-mõtete voos.“* Selles vastuses on välja toodud nii teadvustamise idee kui ka lisaks sellele aistingute vastuvõtmine välismaailmast.

Andmetest koorus välja ka olevikuepisoodi ehk nüüd / praegu kogemise erinevus selle kestuse osas. Oli neid katseisikuid, kes mainisid, et nende jaoks algas kestev nüüd / praegu juba kuid tagasi, kuid oli ka neid, kelle jaoks oli nüüd / praegu vaid ülilühike ajaperiood. Üks katseisik tõi välja ka kaks nüüd / praegu algust, mis erinesid konteksti ja kestuse poolest: *„Kitsamas mõttes „praegu“ on praegune videointervjuu, st algas 8 minutit tagasi. Tavaelus „praegu“ on umbes paar aastat, kui tahta täpsemat ajapunkti leida, siis võib-olla aasta ja 11 kuud tagasi toimunud suurem elumuutus – töökoha vahetus ja sellega seoses välismaale elama kolimine.“* Antud vastus näitab, et nüüd / praegu-t saab kogeda subjektiivselt väga erinevates võtmetes ning et see oleneb vaid sellest, mis kontekst inimesele sel hetkel oluline on ning mis tema elu määratleb. Vastukaaluks toome ühe katseisiku vastuse: *„Minu jaoks algas nüüd/praeu möödunud hetkega, minu eelmise mõttega. Ehk siis hetkel kui seda lauset kirjutan algas minu jaoks “nüüd” mõttega, et ma kirjutan seda lauset.“* Antud vastusest saab välja lugeda, et katseisik küll tunnetab nüüd / praegu algust, kuid selle kestus või vahemik on siiski tema jaoks väga lühike.

Nagu käesoleva töö hüpoteesides ja uurimisküsimuses kirjutatud, oli üheks uurimisteemaks ka see, kas olevik ehk nüüd / praegu on seotud katse kontekstiga. Katseisikute vastustest sai ka selle kohta kinnitust. Toome jälle ühe näite vastusest nüüd / praegu alguse kogemise küsimusele: *„Mõni minut tagasi, kuigi sellel, ei ole ajaga otseselt tegemist. Pigem situatsiooniga.“* Kuigi vastuses jääb veidi segaseks osa, et sellel pole ajaga otseselt tegemist, on katseisik siiski selgelt väljendanud, et nüüd / praegu alguse kogemine seostub tema jaoks katse situatsiooniga.

Nagu ka kvantitatiivses analüüsis välja toodud, esines katseisikute seas ka neid, kelle jaoks *nüüd / praegu* on kestav ning seega ilma alguse ja lõputa. Toome ühest taolisest vastustest näite: „*Minu jaoks on nüüd/praeu pidev, ehk sellel pole katkemise punkte.*“ Samas oli ka neid katseisikuid, kes justkui ütlesid, et *nüüd / praegu*-l pole algust või lõppu, kuid oskasid siiski arutelu järel määratleda seda kontekstipõhiselt, näiteks: „*Nüüd ikkagi tundub just praegu. Et algas sellega, et hakkasin vastama sellele küsimusele. Samas, väga raske on mõelda, et see algab või lõpeb. Tunnetuslikult võib seda võtta ta nii, et praegu ongi see praegu, kui me teeme seda katset.*“

Katseisikute *nüüd / praegu* alguste kogemise küsimuste vastused on toodud välja tabelina töö lisas number 3.

Nüüd / praegu lõpu kogemine

Nüüd / praegu lõpupidepunkti kogemises olid kõige levinumad kategooriad 1) kirjaliku vastuse kirjutamise hetk ning 2) katse ehk vestluse lõpp. Toome kummastki nimetatud kategooriast ka ühe näite. Olevikuepisoodi lõpu kogemise näide katseisiku vastuse kirjutamise hetkel: „*Praegu lõppeb kui ma sellele tekstile punkti panen.*“ Katse lõpus ehk videokõnega eeldatava oleviku ehk *nüüd / praegu* lõpu kogemise näide on: „*Sellel hetkel kui videokõne lõppeb ja olukord saab läbi, on üks olukord/episood tehtud. Nüüd ja praegu on ajaiühik, mida kasutada samal ajal kui tunnetan olevikku.*“ Kuigi katseisik vastas antud näites oleviku eeldatavale kogetud lõpule, on siiski vastusest näha, et tema jaoks on oleviku subjektiivne tunnetamine seotud olukorraga ja kontekstiga, milles ta parasjagu viibib.

Mida kindlasti peab *nüüd / praegu* lõpu kogemise kohta antud katsete põhjal välja tooma, on see, et kuna katse kaks konteksti tehti katseisikutega ühe katseseansi jooksul, siis sellest on mõjutatud ka katse tulemused esimese konteksti lõpu ning teise konteksti alguse puhul. Kuna kontekstid järgnesid üksteisele samas katses, siis *nüüd / praegu* lõpu kogemises oli palju neid vastuseid, mille kohaselt katseisikute kogetud *nüüd / praegu* polnud veel vastamise ajaks lõppenud ning kestis seetõttu veel. Kvantitatiivses analüüsis loeti kõik sellised vastused „oleviku lõpu puudumiseks“. Toome ka ühe näite taolisest katseisiku vastusest: „*Minu jaoks pole see veel lõppenud. „Praegu“ võib pigem päris kaua kesta.*“

Samas oli ka neid, kes ei kogenud *nüüd / praegu*-t episoodidena, vaid väitsid, et see on nende jaoks pidev. Toome ka sellest ühe katseisiku vastuse näitena: „*Kuna sellel pole katkemispunkti pole*

nüüd/praegu tunnetatava alguse ja lõpuga.“ Sarnastest teistest vastustest saigi välja lugeda, et mõne katseisiku jaoks ei ole olevik tunnetatav episoodidena, mis on kontekstiga seotud, vaid see on nende jaoks siiski alati pidev. Lisaks „pidevale“ olevikule tuli mõnest vastusest välja ka mõte, et olevikule ei saa panna alguse ja lõpu punkte, sest selleks hetkeks on see juba minevik. Toome ühe näite sellisest vastusest: „*Praegu*“ lõppes minu jaoks tegelikult viimase tajutava hetkega, aga ma saan sellele ainult tagasi vaadata kui „*praeguse*“ hetke lõpule (tajun seda siiski kui minevikku). Seega ma ikkagi ei saa sellele kindlat lõppu omistada.“ See on kindlasti üks oluline idee, mida peaks subjektiivset olevikku uurides arvesse võtma.

Oli ka neid katseisikuid, kes küll väitsid, et mõnest vaatepunktist ei ole *nüüd* ja *praegu*-l lõppu, kuid teadvustades hetke, saab seda siiski kogeda ka lühikese perioodina. Üks sellistest vastustest oli: „*Teadlik olles on see jätkuv-voolav ja ei lõpegi, püüdes piiritleda, siis lõpeb väljahingamisega ja/või olevikuhetkes, teadvustades eri hetkede algust aistingute-tunnete-mõtete voos uut omadust, kvaliteeti – muutlikkust tajus/maailma tajumises. Sõltub samuti olevikuhetke teadlikkusest. Meele hõivatud olekus mingi probleemiga ei olegi sellest (lõpust) teadlik.*“ Selles vastuses on katseisik seletanud, kuidas *nüüd / praegu* lõppu ei pruugigi kogeda just seetõttu, et ollakse hõivatud tegevusse ja ei teadvustata selle lõppu. Hetke teadvustamise teemat oli ka teistes vastustes, näiteks: „*sellel hetkel, kui ma teadvustasin järgmist nüüdi, mis järgnes eelmisele teadvustatud nüüdile*“.

Ka *nüüd / praegu* lõpu määratlemise vastustest sai välja lugeda erinevusi olevikuepisoodi kestuse kohta. Näide lühikesest kogetud olevikust oleks näiteks: „*Lõpeb, kui mõned hetked mööduvad (praegu on väga väga lühike ajavahemik).*“ Vastukaaluks toome ka näite vastusest, millest saab välja lugeda et katseisiku jaoks saab kesta *nüüd / praegu* ka ajaliselt pikemalt: „*Minu jaoks pole see veel lõppenud. „Praegu“ võib pigem päris kaua kesta.*“ Toodud näited esitavad hästi *nüüd / praegu* kestuse raamidesse panemise raskusi, kuna inimesed saavad seda kogeda väga erinevalt.

Tõendeid selle kohta, et oleviku kogemine on seotud konteksti või situatsiooniga, milles inimene viibib, sai katsest ka üpris suurel määral kogutud. Näide ühest taolisest vastusest: „*Olevikuepisood lõppes hetkel, mil tegevus sai tehtud või varasem informatsioon ei olnud enam aktuaalne.*“ Selles ja ka paljudes teistes vastustes on selgelt välja toodud konteksti olulisus *nüüd / praegu* kogemise piiride panekule. Toome tõenduseks veel ühe näite: „*Ei ole lõppenud, ei tea millal lõppeb. Seda saab hinnata alles siis kui nüüd on möödunud. Seotud pigem mingi mõttestatud situatsiooniga.*“

Huvitav on mainida ka mitme, kuid sisult erineva *nüüd / praegu* samaaegset kogemist. Toome katseisiku seletuse näite: „*Nüüd / praegu lõppes eelneva küsimuse esimeste sõnade kirjutamise jooksul. Tahaks ka veel lisada, et tundub, et nüüd / praegu-sid on mõnel hetkel mitu tükki, mis kattuvad (nt kirjutan küsimusele vastust, aga mõtlen veel dialoogile: ise eristaksin neid nüüd / praegu-sid üksteisest, mis siis, et mingi ajaline periood neil kattub).*“ Taolisi vastuseid oli katses vähe, kuid see seletab jällegi *nüüd / praegu* seotust sisulise kontekstiga.

Katseisikute *nüüd / praegu* lõppude kogemise küsimuste vastused on toodud välja tabelina töö lisas number 4.

Arutelu

Tehtud eksperimentidest selgus, et inimesed tõepoolest kogevad olevikku (*nüüd / praegu-t*) arvestatava kestustega episoodina, mitte ajavoona. Kogetud väidetavad *nüüd / praegu* kestused varieerusid katseisikute vahel, kuid olid seotud käsiloleva katsega või tegevuse struktuuriga. Antud eksperimentide käigus saadud tulemused sobivad suurel määral voelamuse (*flow experience*) teooriaga, mis seisnebki käsilolevale tegevusele täielikult keskendumises kellaajalise ajataju kadumises ning just tunnetusliku ajataju tekkimises, mis on tugevalt seotud tegevuse struktuuriga, kuid võib erineda kellaajalisest ajavoost suurel määral (Csikszentmihalyi, 2014: 216). Katseid läbi viies oli näha ka individuaalseid erinevusi katseisikute vastustes nii *nüüd / praegu* kestuse pikkuse, üleüldise „episoodi“ määratlemise ning nende jaoks *nüüd / praegu* alguse ja lõpu markerite tuvastamises.

Käesolevast uuringust selgus ka, et nn olevikuepisood, mida katseisikud kogesid, võis varieeruda oma kestuse poolest niivõrd palju, et selle põhjal ei saa panna eeldatavaks subjektiivse oleviku kestuseks mingit kindlat piiraega, vaid pigem peakski seda seostama vaid tegevuse või olukorra struktuuriga, mitte niivõrd ajalise piiriga. Ajalise piiri mõttes sobiks antud katsetest saadud tulemustega seetõttu enim Pocketti (2003) subjektiivse oleviku käsitus, mis tema ütluse järgi saaks kesta 10-st millisekundist mõnel juhul tundidenigi ning on seotud aistingute kestuse, nende teadvusesse jõudmise ning subjektiivse aja möödumise tajumise erinevustega. Samas ei lähe antud katses saadud tulemus kokku varasemate teooriatega, mis pakuvad subjektiivse oleviku kestuse piirideks mõnesekundilisi ajavahemikke, mis sisaldab põhiliselt vaid ajakulgu aistingute vastuvõtmiseks ja töötlemiseks. Enim lähevad antud katsetest saadud tulemused kokku voelamuse ideega, milles sügava keskendumise tagajärjel tekib inimesel subjektiivne ajataju, mis

ei pruugi üldse olla kooskõlas objektiivse aja kulgemisega ning võib kesta ka tunde (Csikszentmihalyi, 2014: 216).

Katsetest selgus, et kõige olulisem olevikuepisoodi alguse ja lõpu markerite kirja panemisel on just käsiloleva tegevuse struktuur ja sisu. Antud katse põhjal oli nüüd / praegu enamasti piiritletud katse struktuuriga, algus ja lõpp võis varieeruda kindlate katse osade vahel (videokõne algus, katse sisuline dialoog, katseisiku vastuse kirjapanek, videokõne lõpp). Subjektiivse hetke üheks oluliseks määravaks punktiks on idee, et see on holistiline sündmus, mis sisaldab endas kindla olukorra või sündmuse raames saadud erinevaid aistinguid, liigutusi, mõtteid ja tegevusi, kuid mis siiski on selle kogejale ühe raamistava tähendusega (Stern, 2004: 35). See aspekt tuli antud eksperimendi raames suurel määral välja. Katseisikud kogesid enamasti *nüüd / praegu* kestust katseolukorra raamides, mille sisse jäi erinevaid tegevusi (vestlus, vastuste kirjutamine jm), kuid sellel oli nende jaoks ühine tähendus ja raam, mis tegi selle paljude katseisikute jaoks kui üheks *nüüd / praegu*-ks. See on üheks kindlaks tõenduseks sellele, et subjektiivse oleviku kogemise oluliseks raamiks on just situatsioon või tegevus, millel on kindel algus ja lõpp.

Nii teemapõhisest kirjandusest kui ka katseisikute isiklikest vastustest kerkis esile oluline teema oleviku ja subjektiivse oleviku kogemisel. Selleks, et kogeda olevikku episoodina, peab teadvustama endale tegevust ja aega, ning olema nii-öelda hetkes kohal. Ka vanakreeka sõna *kairos* kirjeldab mööduvat momenti, milles on oluline osa just inimese teadlikkusel sellest hetkest (Stern, 2004: 7). McCrossen (2018) kirjeldab samuti, et subjektiivse aja põhiline erinevus objektiivsest ajast on selle vastandumine objektiivse aja piiridele ja sünkroonsusele ning et subjektiivsel ajal on võime teadvuses samaaegselt kogeda mitmetahulisi ning ka vastanduvaid ajamõõtmeid. Selleks, et saaks teadvustada olevikku ning selle kulgu, peab aju kõigepealt töötleva aistinguid, mida ta välismaailmast saab. Seda kirjeldab ka Thönes'i ja Stockeri (2019) mudelis ajalise töötluse teema, mis on subjektiivse aja põhiline sensoorne tuvastamisvõime olukordade ja juhtumite järjestamisel ning samaaegsuse tuvastamisel. See idee koorus välja ka antud eksperimendi tulemustest, kuna katseisikud pidid teadvustama aja kulgu ning leidma siis sensoorselt neile subjektiivsed eristuspunktid või -markerid ning töötleva seejuures olukordade järgnevust ja kulgu.

Järeldused ja ettepanekud

Käesoleva uurimusega on kavandatud eesmärgid saavutatud ning on leitud tõendeid *nüüd / praegu* episoodina kogemise kohta. Analüüsist selgus, et *nüüd / praegu* kogemine on enim seotud käsiloleva tegevuse struktuuriga ning sellel saab eristada kindlaid alguse ja lõpu pidepunkte. Lisaks on analüüsitud tulemusi nii soo kui vanuse lõikes, mille põhjal olulisi tulemusi antud uurimuse andmetes ei leitud.

Kui uurida sama konstrukti veel edasi, siis soovitaksin teha katse mitmes suurema vahega osas, et poleks nii suurt üleminekut ühelt katse kontekstilt teisele. Samuti soovitaksin leida ka veel katse seisukohalt üksteisest erinevamaid kontekste, et leida, kas see mõjutab kuidagi tulemusi. Kuna antud töö kontekstid seisnesid dialoogides katseisikutega, mis olid samuti ajateemalised (arutelud mõistete „hetk“, „moment“ ja „episood“ üle), siis ei saa antud katse väitel välistada, et saadud tulemused olid mõjutatud ka katse kontekstidest.

Kasutatud kirjandus

Albertazzi, L. (2011). Renata Calabresi: The Experimental Analysis of the Present. *History of Psychology*, 14(1): 53-79. DOI: 10.1037/a0021104

Bao, Y., Lin, X., Pöppel, E., Zhou, B., Wang, L. (2015). Subjective Present: a Window of Temporal Integration Indexed by Mismatch Negativity. *Cogn Process* 16 (1): 131–135. DOI: 10.1007/s10339-015-0687-8

Benovsky, J. (2012). The Present vs. the Specious Present. *Rev.Phil.Psych.* (2013) 4:193–203. DOI: 10.1007/s13164-012-0120-5

Csikszentmihalyi, M. (2014). *Flow and the Foundations of Positive Psychology*. Springer Science+Business Media Dordrecht.

Laughlin, C. D., Throop, C. J. (2008). Continuity, Causation and Cyclicity: A Cultural Neurophenomenology of Time-Consciousness. *Time and Mind*, 1 (2): 159-186. DOI: 10.2752/175169708X309761

McCrossen, A. (2018). Subjective Present. *Raritan; New Brunswick*, 38 (1): 57-68.

McMullen, T. (2018). Memory and its offspring: Realism and the “specious present”. *Theory & Psychology*, 28 (2): 172-192. DOI: 10.1177/0959354318760741

Plumer, G. (1985). The Myth of Specious Present. *Mind, New Series*, 94 (373): 19-35.

Pockett, S. (2003). How Long is “Now”? Phenomenology and the Specious Present. *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 2: 55–68.

Power, S. E. (2012). The Metaphysics of the ‘Specious’ Present. *Erkenn* (2012) 77:121–132 DOI: 10.1007/s10670-011-9287-x

Stern, D. N. (2004). *The Present Moment in Psychotherapy and Everyday Life*. W. W. Norton & Company.

Stocker, K., Thönes, S. (2019). A Standard Conceptual Framework for the Study of Subjective Time. *Consciousness and Cognition*, 71: 114-122. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2019.04.004>

White, P. A. (2017). The Three-Second “Subjective Present”: A Critical Review and a New Proposal. *Psychological Bulletin* 143 (7): 735–756. <http://dx.doi.org/10.1037/bul0000104>

Lisad

Lisa 1. Katses osalemise instruktsioon.

OLEVIKU UURIMISE KATSE**Katse instruktsioon**

Olen Tartu Ülikooli psühholoogia eriala 3. kursuse tudeng Haldja Tooming ja bakalaureuseastme uurimistöona uurin oleviku subjektiivset mõistmist.

Antud uurimistöo ja eksperimendi raames defineerin olevikku arvestatava kestusega olevikuepisoodina, mitte ülilühikese hetkena.

Katse viiakse Teiega läbi Skype'i vahendusel minuga kõnes olles. Vajalik on hoida katse ajal sees nii mikrofoni kui ka kaamerat. Skype'i vestlust ei salvestata. Teie isiklikest andmetest kasutan uurimistöös vaid sugu ja vanust. Teie meili ja Skype'i mulle teadaolevaid aadresse ma mingil moel avalikuks ning kolmandatele isikutele kättesaadavaks ei tee.

Skype kõne ja katse alguses arutame lühidalt läbi Teile saadetud instruktsiooni ja uuritava teema ning vastan tekkinud küsimustele. Katse sisuks on kahe eristatud dialoogi pidamine minu juhendamisel. Dialoogide sisu ja teema seletatakse Teile lahti katse alguses, kuid laias laastus on tegemist aruteluga oleviku üle. Pärast kumbagi dialoogi palun Teil vastata käesoleva instruktsiooni järgmisel lehel esitatud küsimustele kirjalikult. Kuigi oleviku kestuse hinnangud nii selle alguse kui võimaliku lõpu osas võivad väga erinevad olla, palume Teil üritada katses hinnatavate olevikuepisoodide puhul jääda võimalusel parasjagu käsiloleva katse raamidesse. Eeldatavalt saame Teiega uurimuse läbi viia ühe Skype'i seansina ligikaudse kestusega 15 minutit.

Kui olete jõudnud vastata küsimustele järgmisel leheküljel, siis palun saatke sama dokument aadressile haldja.tooming@gmail.com.

Täna Teid juba ette nõusoleku eest minu uurimuses osaleda ja sellele oma väärtuslikku aega kulutada!

Haldja Tooming

Lisa 2. Katse protokoll.

Katse protokoll

Kuupäev: __ / __ / 2021 (märkige päev ja kuu ise)

Olen informeeritud katse sisust ja läbiviimisest, olen nõus katses osalema ja luban katse läbiviijal kasutada oma andmeid tema poolt läbiviidavas uurimistöös.

Sugu: __ (märkige sugu ja vanus ise)

Vanus: __

Pärast esimest dialoogi vastake palun siia protokollis vähemalt ühe lausega järgmistele küsimustele kirjalikult:

1. Millega / millal algas Teie jaoks *nüüd / praegu*?

Vastus:

2. Millega / millal lõppes Teie jaoks *nüüd / praegu*?

Vastus:

Pärast teist dialoogi vastake palun siia protokollis vähemalt ühe lausega järgmistele küsimustele kirjalikult:

1. Millega / millal algas Teie jaoks *nüüd / praegu*?

Vastus:

2. Millega / millal lõppes Teie jaoks *nüüd / praegu*?

Vastus:

Täna teid katses osalemise ja selleks oma aja kulutamise eest!

Haldja Tooming

haldja.tooming@gmail.com

Lisa 3. Katseisikute vastused küsimusele: „Millal / millega algas sinu jaoks *nüüd / praegu*?“

Tabelis on toodud vastused *nüüd / praegu* alguse kogemise kohta mõlema katsekonteksti järel ning vastused on paigutatud alguse pidepunktide lõikes eristatavatesse kategooriatesse.

Alguse kategooria	I <i>nüüd / praegu</i> algus	II <i>nüüd / praegu</i> algus
<i>Nüüd / praegu</i> algus ammu enne katsekonteksti	"Olevikuepisood algas 1. jaanuarist, sest sain tuttavaks ühe inimesega, kellega olen siiani suhelnud, keda olen väljaspool pere kõige tihedamini näinud."	"Olevikuepisood algas 1. jaanuarist, sest sain tuttavaks ühe inimesega, kellega olen siiani suhelnud, keda olen väljaspool pere kõige tihedamini näinud."
<i>Nüüd / praegu</i> algus samal päeval	„Olevikuepisood algas siis, kui Sa ütlesid, et teed minuga kohe ühe katse.“	„Olevikuepisood algas siis, kui Sa ütlesid, et teed minuga kohe ühe katse.“
	"Olevikuepisoodi alguseks oli mu jaoks hetk, kui intervjuueerija pöördus minu poole küsimusega, mis mu Skype on."	"Kuna pärast esimest dialoogi olevikuepisood ei lõppenud, siis ei alanud see ka uuesti."
	„Minu olevikuepisood algas hommikul ärgates“	„Olevikuepisood algas esimesest päeva sündmusest“
	„Tänase päeva kulgu arvestades hommikul ärkamisega.“	
	„Minu jaoks algas praegu siis kui ma olin oma peas juba valmistunud selle zoomi kõne avamiseks, ehk umbes minut enne intervjuud.“	
	„Minu jaoks algas praegune hetk sellel ajal, kui alustasin instruksiooni lugemist.“	
	„Nüüd / praegu algas minu jaoks ca 15 minutit tagasi, kui ma jõudsin koju ja teadsin, et kohe varsti hakkab seda katset tegema.“	
<i>Nüüd / praegu</i> algus videokõnega	„siis kui esimest skype’i kõnet üritasime alustada“	„see sama kestab veel“
		„Algus selles, et sain tööpäeva tehtud ja teen antud projekti.“
	„Olevikuepisood algas sellel hetkel, kui teadvustasin miskit, mis on praegusel hetkel oluline või alustasin uue tegevusega. Uus tegevus lisandus teistele	„Olevikuepisood algas kindla sündmusega (uue tegevuse algatamisega).“

	pooleliolevatele, mida defineerin samuti olevikuna isegi, kui sündmus on kuid juba alal olnud.“	
	„Videokõne algusega“	
	„Sellest hetkest, kui teadvustasin, et viibin dialoogis/olukorras just nüüd ja praegu, zoomi sisenedes ja vestlust alustades“	„episood ei lõppenud minu jaoks vaid oli kestev, sest teadvustasin enesele, et viibin siin ja praegu, endale teadvustades võib “nüüd ja praegu” saada pikema tähenduse, näiteks üks päev, kui see on teadvustatud võib olla episood, sest hetk on korraks aset leidnud olek kuid episood pikemaajalisem enesele teadvustatud seisund“
	„Nüüd/praegu algas minu jaoks kui kõne algas.“	
	„Siis kui ma Zoomiga ühinesin“	
	„nüüd/praegu algas sellest hetkest, kui mulle jõudis kohale nt informatsioon või ma kuulsin kedagi rääkimas või kui toimus mingi tegevuse algus“	
	„Meie videovestluse algusest“	„Meie videovestluse algusest“
	„Praegu algas minu jaoks siis kui ma siia kõnega liitusin“	„Praegu algas minu jaoks siis kui ma siia kõnega liitusin“
	„Nüüd algas Zoomi kõnega“	
	„Nüüd/praegu algas kahe minuti eest, siis kui algas uus olukord e. siis zoomi kõne“	„Algab videokõnega, 7 minutit tagasi.“
	„Kitsamas mõttes „praegu“ on praegune videointervjuu, st algas 8 minutit tagasi. Tavaelus „praegu“ on umbes paar aastat, kui tahta täpsemat ajapunkti leida, siis võib-olla aasta ja 11 kuud tagasi toimunud suurem elumuutus – töökoha vahetus ja sellega seoses välismaale elama kolimine.“	„Kitsamas mõttes „praegu“ on praegune videointervjuu, st algas 8 minutit tagasi. Tavaelus „praegu“ on umbes paar aastat, kui tahta täpsemat ajapunkti leida, siis võib-olla aasta ja 11 kuud tagasi toimunud suurem elumuutus – töökoha vahetus ja sellega seoses välismaale elama kolimine.“
	„Sel hetkel, kui algas kõne, keskendumise ja häälestumisega küsitlejale.“	„Ei alanud, sest kestab veel.“
	„Mõni minut tagasi, kuigi sellel, ei ole ajaga otseselt tegemist. Pigem situatsiooniga.“	„Veidi aega tagasi. Ometi sellel ei ole otseselt ajaga seost.“

Nüüd / praegu algus dialoogiga	„Olevikuepisood algas sel hetkel, kui hakkasime vestlema olevikuepisoodi olemusest.“	„Olevikuepisood algas hetkel, mil hakkasin selgitama, kuidas ma enda jaoks defineerin sõnu 'hetk' ja 'episood' teineteise suhtes.“
	„Minu jaoks algas praegune olevikuepisood sellega, kui [intervjueri nimi] küsimuse esitas.“	„Järgmine olevikuepisood algas järgmisest küsimusest.“
		„Kui eelmises segmendis ma vastasin pigem millal küsimusele siis nüüd proovin vastata millega küsimusele, sest minu jaoks need olevikuepisoodid on sarnased. Ütleksin, et see algas sellega, et kuulasin küsimust ning hakkasin kohe mõtlema ja defineerima mõisteid, millest räägiti.“
		„Kui [intervjueri nimi] küsis teise küsimuse“
	„Minu jaoks algas „nüüd“ hetkega, kui ma endale teadvustasin, et jälgimise all on mingi teatud hetk.“	
	„Algas küsimuse küsimisega.“	„Algas küsimuse küsimisega.“
	„Praegu algas minu jaoks sel hetkel, kui ma hakkasin ise sinu esitatud küsimusele vastama.“	„Nüüd algas sellega, kui ma hakkasin mõtlema hetke ja momendi tähenduste peale.“
		„Otseselt pole uuesti alanud, aga see on erinev „praegu“, rääkisime just ka, kuidas episood koosneb hetkedest. Siinkorral oli mõni hetk erinev, ilmselt mõttetöö pärast.“
	„Enda vastuse andmist alustades.“	„Enda vastuse andmist alustades.“
		„Nüüd/praeu algas teise dialoogi algusest.“
	„Algas esimese küsimuse küsimisest.“	„Algas küsimuse küsimisega.“
	„Pärast esimese küsimuse küsimist ja sellele vastuse mõtlema hakkamist.“	„Pärast küsimuse kuulmist, vastusele mõtlema hakkamist.“
		„[intervjueri nimi] teise küsimusega esitamisega“
	„See algas küsimustele vastamisega.“	„See algas jällegi teema vahetusega kui hakkasin vastama küsimusele.“

		„peaaegu sama, mis eelmine küsimus, hetk on lühiajalisem kui moment, hetk algab tegevusest või infost või lausest vms“
	„Algas sellega, kui ma sain aru, mida küsitakse.“	„Algas sellega, kui mul tekkis kerge segadus/mõttepaus küsimuse järel.“
		„Nüüd algas küsitava küsimusega.“
		„Nüüd / praegu algas seekord hetke ja momendi võrdluse peale mõtlema hakkamisega.“
	„Algas Sinu esimese küsimusega.“	
	„Praegu“ algas hetkest, mil jäin oma mõtetesse vastust otsima esitatud suulisele küsimusele.“	„Viimane „praegu“ algas peale viimast esitatud küsimust suulises arutelus ehk mil esimene vastus oli antud arutelus juba öeldud ja oli käes hetk lisada lisamõtteid/täpsustusi.“
	„see algab iga kord uuesti, olles enamast lühike ajavahemik, ja sageli on seotud hingamise algusega ja uue meeleorganitega vastuvõetud aistingute vastuvõtmisega. Aga see on suhteline-subjektne ja sõltub oluliselt teadlikkuse tasemest oleviku suhtes – olles meeles mingist probleemist-reaktiivsest vastusest elusündmusele haaratud, võib hetke algust olla väga raske tähele panna. Kuna dialoogis keskendus aju olevikuhetke teadlikkusele (mõiste hetk väga tihedalt intervjuueeritava jaoks sellega seotud), siis meel oli olevikus – olevikuhetkes, teadvustades eri hetkede algust aistingute-tunnete-mõtete voos.“	„Analoogselt esimese vastusega, põhimõte sama. AGA, tunnetasin selles dialoogi jooksul, et kuna minu intellektuaalne aju osa oli palju rohkem haaratud (mõiste „moment“ interpreteerimisega), siis oleviku hetke teadlikkus oli väiksem ja nüüd / praegu tunne ähmasem.“
Nüüd / praegu algus küsimuse lugemisega	„Olevikuepisood algas minu jaoks siis kui ma kuulsin ära küsimuse ning hakkasin mõtlema sellele vastust.“	
	„Minu jaoks hakkas praegu sellel hetkel kui seda küsimust lugesin ja sellele mõtlema hakkasin.“	„Minu jaoks algas praegu sellel hetkel, kui ma sain aru, et küsimused on samad ning ma hakkasin mõtlema, kas minu jaoks algas praegu mõlemal korral samal ajal.“

	„Minu jaoks algas praegune hetk siis, kui ma endale teadvustasin, et nüüd on vaja mingit ülesannet täita. Huvitava vestluse käigus pigem kaob ajatunnetus ja seega „praegu“ justkui kaotab ka oma tähenduse. Aga jah, sel hetkel - enne kirjutama hakkamist.“	
	„sellel hetkel, kui ma teadvustasin nüüdi“	„sellel hetkel, kui ma teadvustasin nüüdi“
		„Minu jaoks algas nüüd/praegu siis, kui hakkasin sügavamalt mõtlema antud küsimusele.“
		„esimese küsimuse lugemisega“
	„Praegu algab praeguse hetke teadvustamisega.“	„Praegu algab praeguse momendi teadvustamisega.“
Nüüd / praegu algus vastuse kirjutamisega		„Taaskord algas minu jaoks see konkreetne hetk sellel hetkel, kui alustasin sellele küsimusele vastamist/jõudsin teise punktini.“
	„Minu jaoks algas nüüd/praegu möödunud hetkega, minu eelmise mõttega. Ehk siis hetkel kui seda lauset kirjutati algas minu jaoks “nüüd” mõttega, et ma kirjutati seda lauset.“	„Minu jaoks algas “nüüd” möödunud momendiga. Minu jaoks on ühes hetkes nii palju momente, et ma tegelikult ei tajugi viimast momenti/ei oska seda kirjeldada. Seega on mul lihtsam mõelda “praeguse” aja algusest kui viimase hetke algusest, aga tegelikult algas see viimase momendi algusest.“
		„Minu jaoks algas nüüd/praegu, lähtudes hetke ja momendi mõistetest, siis, kui ma hakkasin sellele küsimusele kirjalikult vastama.“
	„siia klikkimisega“	
	„just nüüd“	„algab tegevust alustades“
		„Nüüd ikkagi tundub just praegu. Et algas sellega, et hakkasin vastama sellele küsimusele. Samas, väga raske on mõelda, et see algab või lõpeb. Tunnetuslikult võib seda võtta nii, et praegu ongi see praegu, kui me teeme seda katset.“

		„Praegu algas selle küsimuse vastuse kirjutamisega“
		„Nüüd“ algas nüüd, kui ma praegu kirjutan.“
	„Hetk algas sellest kui ma nüüd seda vastust hetkel kirjutan“	„Hetk algas sellest kui ma nüüd seda vastust hetkel kirjutan“
	„Praegu algas seda teksti kirjutades.“	„Praegu algas seda teksti kirjutades.“
Nüüd / praegu algus puudub	„Minu jaoks ei alga ega lõppe olevikuepisood, see on konstantne mis möödub ilma, et ma sellest saaks aru“	„Ei alanud, konstantne on“
	„Minu jaoks ei ole olevikul kindlat ajalist väärtust (ei ole algust ega lõppu). See, mis ma hetkel teen ja olen ongi minu jaoks olevik.“	„Minu jaoks oleviku episood liigu minuga ühtlaselt kogu aeg kaasa (samamoodi ei ole algust ega lõppu ning puudub ajaline väärtus). Ehk siis tegelt seda ei saakski episoodina kirjeldada.“
	„Minu jaoks on nüüd/praegu pidev, ehk sellel pole katkemise punkte.“	„Ilma alguse ja lõputa, kuid kui neid jagada hetkedeks/momentideks jne, siis justkui on algus ja lõpp.“
	„Nüüd“ sai tähelepanu sellele hetkel, kui palusid mul vastata sellele küsimusele, kuid minu jaoks nüüd ei alga ega lõpeb, vaid kestab kogu aeg. Vahe on selles, millal sellele tähelepanu läheb.“	
	„Nüüd ja praegu algab minu jaoks igal aja hetkel uuesti“	

Lisa 4. Katseisikute vastused küsimusele: „Millal / millega lõppes sinu jaoks nüüd / praegu?“

Tabelis on toodud vastused nüüd / praegu lõpu kogemise kohta mõlema katsekonteksti järel ning vastused on paigutatud lõpu pidepunktide lõikes eristatavatesse kategooriatesse.

Lõpu kategooria	I nüüd / praegu lõpp	II nüüd / praegu lõpp
Nüüd / praegu lõpp dialoogiga	„Lõppes minu vastusega.“	„Ja lõppes samuti minu vastusega.“
		„Olevikuepisood lõppes sellega, et sain enda vastused sõnastatud ja aru saanud, et vastaspool minu vastustest aru saanud.“
	„Lõppes, kui esialgne mõte sai öeldud ja pidin edasist vastust veidi läbi mõtlema.“	„Põhimõtteliselt samal ajal nagu eelmises küsimuses (lõppes, kui esialgne mõte sai öeldud ja pidin edasist vastust veidi läbi mõtlema), aga võibolla kestis veidi pikemalt, sest olin juba korraks teema peale mõelnud ja jutt jooksis soravamalt.“
	„Praegu lõppes minu jaoks, siis kui olin küsimuse vastuse kokku võtnud.“	„Nüüd lõppes sellega, kui ma olin enda jaoks välja mõelnud kummagi mõiste tähenduse.“
	„Kui ma olin oma vastusega lõpetanud.“	„Kui ma olin oma vastusega lõpetanud.“
	„Nüüd/praegu lõppes kui dialoog lõppes.“	„Nüüd/praegu lõppes selle dialoogi lõppedes.“
	„Lõppes palvega vastata kirjalikult küsimustele.“	„Lõppes reaktsiooniga minu vastusele.“
	„Pärast mõttepausi, küsimusele vastamise alustamisega.“	„Pärast küsimusele vastamist.“
	„Lõppes sellega, kui ma teadsin, mida vastan (lõpu ja alguse vahe väga väike).“	„Lõppes sellega, kui ma leidsin selguse, mis on hetke ja momendi vahel minu jaoks.“
		„Nüüd lõppes kui olin küsimusele vastanud.“
	„Ja lõppes minu vastuse lõpuga Sinu esimesele küsimusele. Nii et see oli pigem mitte see hetk, mis on kogu aeg ja uus, vaid see mõjus pigem teatud ajaperioodina, mis on küll väga lühike.“	
	„Praegu“ lõppes mõttelõnga lõpetamisega. kui mõttekäik sai rahuldavalt suuliselt edasi antud.“	

		„Lõppes laias laastus dialoogi lõppemisega, kuna aju tegeles mõistetega (intellektuaalselt) ja teadlikkus olevikuhetkest oli nõrgem.“
Nüüd / praegu lõpp vastuse kirjutamisega		„Olevikuepisood lõpeb siis, kui ma lõpetan kirjutamise (ja kui sellega on katse läbi).“
	„Olevikuepisood lõppes hetkel, mil hakkasin käesolevat faili täitma.“	
	„Praeguse sekundiga, ma ei tea, kas viibin järgmisel hetkel siin või paralleelreaalsuses.“	
	„See lõppes siis, kui ma vastasin ära ning hakkasin vastama siinsetele küsimustele.“	
		„Nüüd, kui ma sellele kirjutisele vastan. (<--nagu selle punktiga)“
	„Praegune hetk lõppeb minu jaoks siis, kui lõppeb ka küsitlusele vastamine, kogu see protsess võib olla ühe episoodi all.“	„Lõppeb siis, kui küsimustele on vastatud.“
	„Minu jaoks lõppes praegu selle lause kirjutamise hetkel. Iga kirjutatud sõna on minu jaoks juba see, mis on ära olnud.“	„Minu jaoks lõppes praegu ikkagi lause kirjutamise hetkel. Samuti arvan, et iga kirjutatud sõna on juba mingil määral minevik.“
	„sellel hetkel, kui ma teadvustasin järgmist nüüdi, mis järgnes eelmisele teadvustatud nuudile“	„sellel hetkel, kui ma teadvustasin järgmist nüüdi, mis järgnes eelmisele teadvustatud nuudile“
		„Minu jaoks see lõppes siis, kui ma lõpetasin eelmisele küsimusele vastamise.“
	„eelmise vastuse lõpetamisega“	„teise küsimuse lugemisega“
		„Kirjutamise lõppedes, lõpeb ka see episood.“
	„nüüd/praegu lõppes siis, kui lause nt lõppeb, mõte või idee saab otsa, mingi tegevus saab läbi“	
	„kohe lõpeb“	
		„Lõppeb siis, kui lõpetan vastamise. Aga siis hakkab kindlasti uus praegu. Ilmselt. ☺“
		„Nüüd / praegu lõppes eelneva küsimuse esimeste sõnade kirjutamise jooksul. Tahaks

		ka veel lisada, et tundub, et nüüd / praegused on mõnel hetkel mitu tükki, mis kattuvad (nt kirjutan küsimusele vastust, aga mõtlen veel dialoogile: ise eristaksin neid nüüd / praegused üksteisest, mis siis, et mingi ajaline periood neil kattub).“
		„Praegu lõppes nüüd“
		„Ja see “nüüd/praegu” lõpeb praegu, kui ma kirjutamise lõpetan.“
	„See lõppes selle vastuse kirjutamisega“	„See lõppes selle vastuse kirjutamisega“
		„Praegu“ lõppes hetkest mil hakkasin kirjilikult vastama ülemisele küsimusele.“
	„Lõpeb, kui mõned hetked mööduvad (praegu on väga väga lühike ajavahemik).“	„Lõpeb, kui praegune moment möödub (praegu jätkuvalt väga lühike ajavahemik).“
	„Praegu lõpeb kui ma sellele tekstile punkti panen.“	„Praegu lõpeb kui ma sellele tekstile punkti panen.“
Nüüd / praegu lõpp videokõne lõpuga	„Olevikuepisood jätkub minu jaoks veel, sest see katsesündmus ei ole veel läbi.“	
		„See olevikuepisood eeldatavasti lõpeb siis, kui kõne lõpeb ja ma asun millegi muuga tegelema. Siis saab sellest tervest kõnest ja kirjutamisest lihtminevik. Ilmselt võrdubki olevik minu jaoks ühe tegevusega, mis on veel lõpetamata, see on justkui kestev protsess.“
		„veel pole lõpeb siis kui see kõne/teemaalane vestlus lõpeb.“
		„Ma arvan, et siis kui olen selle vestluse lõpetanud ning suundun uue tegevuse juurde.“
	„Olevikuepisood lõppes hetkel, mil tegevus sai tehtud või varasem informatsioon ei olnud enam aktuaalne.“	„Olevikuepisood lõppes sündmuse lõppemisega/lõpetamisega.“
		„dialoogi lõppemise ja antud küsitluse ära saatmisega, kui selle tegevusega sai kõik tehtud, siis edasi tundub see lõpetatud tegevus ja minevik.“

		„Taas, pole veel läbi, aga ilmselt selle kõne lõpuks, kui vastav mõttering täis saab.“
	„Minu jaoks nüüd/praegu kestab, sest ma vastan praegu nendele küsimustele ja see lõppeb siis kui ma kõne kinni panen ja järgmist tegevust tegema hakkan.“	
		„lõppeb siis, kui tegevus või sündmus või idee lõppeb/saab otsa või kui tekib tunne minna mingi muu tegevuse/idee/asja juurde“
	„Praegu lõppeb kui lahkun siit“	„Praegu lõppes kui lahkusin siit.“
		„lõpeb kui lõpeb tegevus“
	„Nüüd lõppes sellega kui olin Zoomi kinni pannud...“	
	„Nüüd ja praegu on kestav aga praegune olukord lõppeb videokõnega.“	„Sellel hetkel kui videokõne lõppeb ja olukord saab läbi, on üks olukord/episood tehtud. Nüüd ja praegu on ajaühik, mida kasutada samal ajal kui tunnetan olevikku.“
	„Nüüd / praegu pole veel mu jaoks lõppenud, aga võin oletada, et see lõppeb siis, kui katse on sooritatud ja ma olen oma täiendavatele küsimustele mingit sorti vastused saanud.“	
Nüüd / praegu lõpp samal päeval	„Kui ma õhtul magama lähen“	„Kui olen enda jaoks päeva lõpetanud“
Nüüd / praegu lõpp puudub	„Olevikuepisoodil ei ole minu jaoks veel lõppu olnud.“	
		„Olevikuepisood pole minu jaoks veel lõppenud.“
	„Minu jaoks ei ole see veel lõppenud.“	„Minu jaoks ei ole see veel lõppenud.“
	„ei ole veel lõppenud“	
	„Ma ei tunne, et praegune moment minu jaoks lõppenud oleks.“	
	„nüüd ja praegu ei leidnud lõppu, sest dialoog läks edasi ja sellisel teemal vesteldes teadvustad veel eriti, et viibid hetkes ja ei lase sel minna.“	
	„Ei lõppenud“	„Ei lõppenud, konstantne“

„Minu jaoks ei ole olevikul kindlat ajalist väärtust (ei ole algust ega lõppu). See, mis ma hetkel teen ja olen ongi minu jaoks olevik.“	„Minu jaoks oleviku episood liigu minuga ühtlaselt kogu aeg kaasa (samamoodi ei ole algust ega lõppu ning puudub ajaline väärtus). Ehk siis tegelt seda ei saakski episoodina kirjeldada.“
„Minu jaoks pole see veel lõppenud. „Praegu“ võib pigem päris kaua kesta.“	
„Nüüd/praegu ei saagi minu jaoks lõppeda, ma elan koguaeg praeguses hetkes. Saan minevikule tagasi vaadata ja meenutada hetke, mis oli minu jaoks „praegu“, aga mingit kindla lõppu ma ei oska sellele anda.“	„„Praegu“ lõppes minu jaoks tegelikult viimase tajutava hetkega, aga ma saan sellele ainult tagasi vaadata kui „praeguse“ hetke lõpule (tajun seda siiski kui minevikku). Seega ma ikkagi ei saa sellele kindlat lõppu omistada.“
„Minu jaoks ei ole veel lõppenud.“	„Minu jaoks ei ole veel lõppenud.“
„Kuna selle pole katkemispunkti pole nüüd/praegu tunnetatava alguse ja lõpuga.“	„Algus ja lõpp saavad olla vaid tagant järele mõeldes ja uurides olevikus ei ole.“
„Ikka kestab“	„Praegu ikka veel kestab“
„See ei ole lõppenud, praegu kestab.“	
„See ei ole veel lõppenud“	„See ei ole veel lõppenud“
„Tegelikult kestab nüüd kogu aeg.“	
„Ütleksin, et see on igavikuline protsess mille piire on raske tajuda või paika panna ilma kontekstita, igas olukorras võib see olla erinev“	
„Ei ole lõppenud, kestavad edasi.“	„Ei ole lõppenud, kestavad edasi.“
„Ei ole veel lõppenud.“	„Ei ole veel lõppenud.“
„Ei ole lõppenud, ei tea millal lõppeb. Seda saab hinnata alles siis kui nüüd on möödunud. Seotud pigem mingi mõttestatud situatsiooniga.“	„See ei ole lõppenud. Tagantjärele saab seda hinnata.“
„Teadlik olles on see jätkuv-voolav ja ei lõpegi, püüdes piiritleda, siis lõpeb väljahingamisega ja/või olevikuhetkes, teadvustades eri hetkede algust aistingute-tunnete-mõtete voos uut omadust, kvaliteeti – muutlikkust tajus/maailma tajumises. Sõltub samuti olevikuhetke teadlikkusest. Meele	

	hõivatud olekus mingi probleemiga ei olegi sellest (lõpust) teadlik.“	
--	---	--

Avaldamise nõusolek

Käesolevaga kinnitan, et olen korrektselt viidanud kõigile oma töös kasutatud teiste autorite poolt loodud kirjalikele töödele, lausetele, mõtetele, ideedele või andmetele.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.

Haldja Tooming